

Zachowania agresywne u nieletnich chłopców w warunkach Zakładu Poprawczego

Aggressive behaviors in male residents of a juvenile correctional center

SŁAWOMIR SZUBERT¹, MARTA STROMBEK-MILCZAREK², PIOTR WIERZBIŃSKI²,
MAŁGORZATA SZPILEWSKA², ANTONI FLORKOWSKI²

1. Zakład Orzecznictwa Sądowo-Psychiatrycznego Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

2. Klinika Psychiatrii Dorosłych Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

STRESZCZENIE

Cel. Poznanie uwarunkowań socjodemograficznych i psychopatologicznych oraz ocena zachowań agresywnych przejawianych przez chłopców z Zakładu Poprawczego.

Metoda. W badaniu wykorzystano Skalę Buss-Durkee – badającą różne formy agresji oraz kwestionariusz osobowy. Oceniano także stan psychiczny obu grup. Grupę kontrolną stanowili gimnazjaliści.

Wyniki. W badanej grupie większość chłopców pochodziła z rodzin robotniczych, gdzie głównym źródłem dochodów rodziny były różnego rodzaju świadczenia (zasilki, alimenty, renty), a oni sami w większości określali swoją sytuację materialną jako złą lub bardzo złą. W grupie kontrolnej około połowa dzieci pochodziła z rodzin inteligentnych, a około 95% rodziców uzyskiwało dochody z tytułu wykonywanej pracy, zaś warunki materialne rodziny w ponad połowie przypadków były bardzo dobre. Wszyscy chłopcy Zakładu Poprawczego wykazywali zaburzenia zachowania i jednostkowo inne nieprawidłowości psychopatologiczne. Natomiast w grupie gimnazjalistów nie stwierdzono żadnych nieprawidłowości.

Wnioski. W badanej grupie chłopców z Zakładu Poprawczego stwierdzono wyższy poziom agresji niż w grupie kontrolnej. Trudności szkolne, zaniedbania środowiskowe, poczucie odrzucenia przez najbliższe otoczenie mogło powodować narastanie agresji i poszukiwanie grup, które akceptowałyby takie zachowania.

SUMMARY

Objectives. The aim of the study was to investigate socio-demographic and psychopathological determinants of aggressive behaviors in male residents of a juvenile correctional center, and to assess their aggression level.

Method. The subjects were compared with junior high school students enrolled as the controls. The Buss-Durkee Scale was used to assess various forms of aggression, and a sociodemographic questionnaire developed by the authors – to collect personal data. Moreover, mental condition was evaluated in both groups.

Results. A majority of the correctional center residents had a working-class background. The main source of their family income included various forms of social benefits (unemployment compensation, alimony, old age or disability pensions), and they mostly rated their material situation as bad or very bad. Approximately 50% of the controls had a white-collar background, 95% of their parents were employed, and the material situation of the family was perceived as very good by over a half of the group. All the boys from the juvenile correctional center manifested behavior disorders. In some cases also other psychopathological conditions were diagnosed. On the other hand, no conduct abnormalities were found in the control group of junior high school students.

Conclusions. In the study group of correctional facility residents the aggression level was higher than that among the controls. The difficult background socio-economic conditions of the former could have intensified their family problems, affecting in turn their psychophysical development. Their scholastic difficulties, environmental neglect, a sense of rejection by the family and relatives might intensify their aggression and make them seek groups that would accept such behaviors.

Słowa kluczowe: agresja / młodzież / zakład poprawczy

Key words: aggression / youth / juvenile correctional center

Na przestrzeni ostatnich lat obserwujemy wyraźny wzrost brutalności życia codziennego oraz narastanie zjawiska przestępczości. Także znamienne coraz częstsze jest występowanie zachowań agresywnych u dzieci i młodzieży, zarówno w środowisku szkolnym, rówieńniczym, jak i w relacjach społecznych. Zainteresowanie agresją wzrasta wraz z nasilaniem się jej przejawów w codziennym życiu. Rzeczywiste rozmiary przestępczości wśród nieletnich są trudne do oszacowania, a liczba przestępstw ujawnianych jest znacznie niższa do tej faktycznie popełnianych przez dzieci

i młodzież. W przestępczości nieletnich można zauważyć wzrost przestępstw o charakterze agresywnym [1].

Istnieje wiele definicji agresji, z czego można pośrednio wnioskować iż nie jest to pojęcie jednoznaczne [2]. Pod pojęciem agresji używa się terminów wrogość, wojowniczość lub destrukcyjność. Najbardziej miarodajną definicją agresji w ujęciu biologicznym wydaje się określenie jej jako „zachowania ograniczającego swobodę drugiego osobnika albo skierowane przeciwko jego zachowaniu lub życiu” [3]. Natomiast psychologia definiuje agresję jako zachowanie

fizyczne lub werbalne, które jest podejmowane z zamiarem wyrządzenia krzywdy lub szkody, czy też zadania bólu fizycznego bądź cierpienia moralnego innej osobie. Ważna jest tu celowość działania, zamiar [4, 5]. Drastyczną pozostała definicja socjologiczna w ujęciu Mandla „agresja jest społecznym sposobem zachowania się wynikającym z wrogich zamiarów i chęci szkodenia innym lub niszczenia [6]. Tak agresja, jak i jej geneza są niewątpliwie zjawiskiem bardzo złożonym. Najpopularniejszy podział według kryterium genezy agresji stworzyli Cofer i Apple. Wyróżniają oni cztery koncepcje agresji [7]: agresja jako instynkt, agresja jako reakcja na frustrację, agresja jako nabyty popęd, agresja jako nawyk.

W aspekcie socjologiczno-psychologicznym nie brakuje licznych opracowań omawiających zjawisko agresji. Nie wiele doniesień traktuje o psychiatrycznych uwarunkowaniach tego problemu, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Warto zwrócić uwagę, że jednym z czynników, mogących stymulować zachowania agresywne może być lęk. W tak rozpatrywanym kontekście agresja może być maską depresji lub też efektem przeżywania pustki emocjonalnej. Natomiast zachowania społeczne mogą być próbą wypełnienia i rozładowania tego rodzaju stanów emocjonalnych. Zachowania agresywne mogą przyjmować postać różnego rodzaju bójek oraz zachowań z niszczeniem obiektów, jak również samouszkodzeń i aktów samobójczych.

Także agresja spontaniczna może być związana z dążeniem do utrzymania optymalnego poziomu stymulacji, gdzie zachowania agresywne, atak i brutalność stanowią źródło samostymulacji [1].

CEL

Zasadniczym celem badań było poznanie uwarunkowań oraz ocena zachowań agresywnych chłopców przebywających z Zakładzie Poprawczym (ZP) w kontekście ewentualnych wskazań do działań resocjalizacyjnych i psychokorekcyjnych.

METODY

Badaniami objęto dwie grupy chłopców w wieku 12–17 lat. Pierwszą badaną stanowiło 27 wychowanków ZP. Drugą kontrolną grupą to 24 chłopców uczniów jednego z łódzkich gimnazjów. Grupa ta została dobrana losowo – po 5–6 osób z każdej klasy, z uwzględnieniem wieku i płci. W pierwszej grupie badawczej średnia wiekowa wynosiła 14,5 roku. W drugiej grupie wiekowej była ona nieco niższa i wynosiła 13,4 lata.

Podczas wykonywania badań wykorzystano: (1) Skalę Buss-Durkee do badania różnych form agresji, w autoryzowanej adaptacji Mieczysława Choynowskiego; (2) kwestionariusz osobowy, pozwalający na uzyskanie podstawowych informacji służących charakterystyce socjoekonomicznej badanych populacji; (3) standardową ocenę stanu psychicznego.

W celu analizy agresywności wykorzystano Skalę Buss-Durkee. Podstawowym założeniem autorów tego kwestionariusza jest, że agresja nie ma jednakowych przejawów.

Jest on często wykorzystywany w praktyce psychologicznej ze względu na fakt, że nie diagnozuje zachowań agresywnych globalnie, lecz pozwala zdefiniować formy reakcji agresywnych, przejawiane w codziennych sytuacjach. Autorzy kwestionariusza zdefiniowali siedem różnych form reakcji agresywnych:

1. atak – użycie siły przeciwko innym osobom,
2. agresja pośrednia – agresja niekierowana bezpośrednio na drugą osobę (np. złośliwe plotki i żarty) oraz agresja bezkierunkowa (np. wybuchy złości przejawiające się tupaniem, krzykiem) stanowiąca wybuch nieuporządkowany i nieukierunkowany,
3. irytacja – przejawianie negatywnych uczuć w przypadku najmniejszego podrażnienia,
4. negatywizm – zachowania opozycyjne skierowane przeciwko autorytetom i władzy,
5. uraza – zazdrość i nienawiść w stosunku do otoczenia, poczucie rozgoryczenia, pokrzywdzenia i gniewu na cały świat,
6. podejrzliwość – ocena wrogości otoczenia, od ostrożności względem ludzi aż do przekonania o tym, że chcą wyrządzić krzywdę badanemu,
7. agresja słowna – wyrażenie negatywnych uczuć formą i treścią wypowiedzianych słów.

WYNIKI

Wyniki badań socjodemograficznych badanej młodzieży przedstawiono w tabl. 1.

Wstępna analiza danych populacyjnych badanych chłopców i ich rodzin pozwala dostrzec znaczące różnice między obiema grupami, w przypadku prawie każdej analizowanej cechy. Chłopcy należący do grupy badanej pochodzili w znaczącej większości z rodzin robotniczych. Bardzo niewiele procent z nich miało pochodzenie chłopskie i rzemieślnicze, nie zaobserwowano ani jednego dziecka pochodzącego z rodziny inteligenckiej. Natomiast w grupie porównawczej prawie połowa dzieci pochodziła z rodzin inteligenckich, zaś porównywalna ilość z rodzin robotniczych.

Podobną zależność zaobserwowano w przypadku wykształcenia rodziców dzieci, które brały udział w badaniu. Wśród młodzieży przebywającej w Zakładzie Poprawczym tylko 10% ich matek miało wykształcenie średnie. Zdecydowaną większość (70%) stanowiły matki z wykształceniem podstawowym lub podstawowym niepełnym, zaś ojcowie w znaczącej większości (80%) posiadali wykształcenie podstawowe i niepełne podstawowe, pozostali legitymowali się wykształceniem zawodowym (20%). Nie odnotowano, aby którekolwiek z rodziców miało wykształcenie wyższe. Natomiast w populacji dzieci należących do grupy kontrolnej znaczną większość zarówno wśród matek jak i wśród ojców stanowili rodzice z wykształceniem wyższym i średnim, w sumie prawie 70% ogółu. Pozostała część rodziców posiadała wykształcenie zawodowe. W grupie tej nie było rodziców z wykształceniem podstawowym.

W grupie badanej zaobserwowano, że u 75% rodzin główne źródło dochodów ich stanowiły świadczenia otrzymywane bez konieczności wykonywania pracy zarobkowej: zasiłki społeczne, zasiłki dla bezrobotnych, alimenty, renty inwalidzkie i rodzinne. Dochody z tytułu wykonywania pra-

Tablica 1. Struktura badanych populacji pod względem pochodzenia i sytuacji materialnej rodziny.
 Table 1. Sample characteristics – family background and socioeconomic status.

Zmienna	Porównywane cechy	Gimnazjaliści (grupa kontrolna) [%]		Chłopcy z zakładu poprawczego [%]	
		Matka	Ojciec	Matka	Ojciec
Pochodzenie społeczne	robotnicze		75		35
	chłopskie		5		–
	inteligentne		–		40
	rzemieślnicze		5		10
	brak danych		15		15
Wykształcenie rodziców		Matka	Ojciec	Matka	Ojciec
	wyższe	35	45	–	–
	średnie	40	25	10	–
	zasadnicze	25	30	20	20
	podstawowe	–	5	70	80
Źródło utrzymania rodziców	praca najemna		65		25
	praca na własny rachunek		30		–
	zasiłki (dla bezrobotnych, społeczny)		–		60
	inne np. alimenty		5		15
Aktualna sytuacja rodzinna	rodzina pełna		85		50
	rodzina zrekonstruowana		5		–
	konkubinat		5		5
	samotna matka/ ojciec		–		25
	wdowa/ wdowiec		5		15
	placówka opiekuńcza		–		5
Warunki materialne rodziny	bardzo dobre		55		–
	dobre		35		5
	średnie		10		30
	złe		–		60
	bardzo złe		–		6

cy posiadało zaledwie 25% rodziców. Natomiast 95% rodziców badanych z grupy kontrolnej uzyskiwało dochody z tytułu wykonywanej pracy najemnej lub z prowadzenia własnej działalności gospodarczej.

Sytuacja rodzinna dzieci przebywających w Zakładzie Poprawczym odbiegała znacząco od sytuacji rodzinnej dzieci z grupy kontrolnej. Jedynie połowa chłopców Zakładu Poprawczego pochodziła z rodzin pełnych. Wychowywane przez jedno z rodziców było 45% badanych. W placówkach opiekuńczych przebywało jedynie 5% badanych dzieci. W populacji kontrolnej przeważały dzieci wychowywane przez oboje rodziców: wychowujące się w pełnych rodzinach lub rodzinach zrekonstruowanych.

Wśród wychowanków z Zakładu Poprawczego 65% badanych oceniło sytuację materialną swoich rodziców jako złą lub bardzo złą, według zaledwie 35% była ona dobra lub średnia. Natomiast warunki materialne rodzin osób z grupy kontrolnej w ponad połowie przypadków (55%) zostały ocenione przez nie jako bardzo dobre. Pozostała część rodzin określiła swoje warunki jako dobre lub średnie.

Analiza przedstawionych danych pozwoliła na stwierdzenie, że badane populacje dzieci różniły się znacznie pod względem pochodzenia społecznego, warunków materialnych, w jakich były wychowywane i sytuacji rodzinnej. Taki stan rzeczy dla osoby badającej problem agresji zdaje się być ciekawym zjawiskiem, ponieważ łatwo można wykazać proste zależności w badanej populacji pomiędzy zachowaniami agresywnymi a warunkami życia i dojrzewania młodych ludzi.

Na podstawie badania psychiatrycznego w grupie badanej wychowanków ZP u wszystkich rozpoznano zaburze-

nia zachowania i emocji z różnie nasilonymi składowymi antyspołecznymi i agresywnymi. Niemal wszyscy przejawiali łatwość wchodzenia w sytuacje emotogenne bez zastanowienia. U 20% z nich widoczne były cechy nadpobudliwości psychoruchowej oraz impulsywności, zaś u 37% stwierdzono zaburzenia emocjonalne. W dwóch przypadkach (7%) stwierdzono obniżenie sprawności intelektualnej do poziomu pogranicza upośledzenia umysłowego, w jednym przypadku (3,7%) stwierdzono objawy zespołu pourazowego (encefalopatii pourazowej). W grupie kontrolnej nie wykryto nieprawidłowości psychopatologicznych osiągających wymiar kliniczny warunkujący wdrożenie szeroko rozumianych oddziaływań.

Wyniki oceniające rodzaje i natężenie zachowań agresywnych przedstawiono w tabl. 2.

OMÓWIENIE

Problematyka agresji stanowi przedmiot wielu badań i opracowań naukowych. Badacze poszukują przede wszystkim źródeł agresji, jej mechanizmów i sposobów funkcjonowania w społeczeństwie. Jednym z podstawowych zadań wychowawczych jest powstrzymanie rozwoju u dziecka i u młodego człowieka zachowań agresywnych [8, 9, 10, 11]. Wyniki przeprowadzonych badań dotyczące poziomu nasilenia poszczególnych form agresji w badanych grupach osób wydają się porównywalne do wyników otrzymanych przez innych badaczy [11].

Prowadzono również badania wśród osób należących do podobnych środowisk pod względem zachowań agresywnych,

Tablica 2. Porównanie wyników uzyskanych przez badane grupy w poszczególnych formach zachowań agresywnych.

Table 2. A comparison of mean scores on various forms of aggressive behavior in the correctional center residents and the controls.

Forma agresji		Chłopcy z zakładu poprawczego	Gimnazjaliści (grupa kontrolna)
Atak	średnia	10,4	6,5
	%	57,8	36,11
	odchylenie standardowe	4,03	3,57
	współczynnik zmienności	0,40	0,55
Agresja pośrednia	średnia	7,1	6,9
	%	40,6	37,7
	odchylenie standardowe	4,87	5,96
	współczynnik zmienności	0,69	0,88
Irytacja	średnia	13,0	12,5
	%	40,6	37,7
	odchylenie standardowe	6,36	7,05
	współczynnik zmienności	0,49	0,54
Negatywizm	średnia	9,40	10,03
	%	40,6	37,7
	odchylenie standardowe	4,39	3,57
	współczynnik zmienności	0,47	0,36
Uraza	średnia	12,03	10,08
	%	40,6	37,7
	odchylenie standardowe	6,36	7,05
	współczynnik zmienności	0,49	0,54
Podejrzliwość	średnia	11,95	7,50
	%	39,20	25,00
	odchylenie standardowe	5,15	4,35
	współczynnik zmienności	0,44	0,58
Agresja słowna	średnia	14,05	13,0
	%	54,16	46,80
	odchylenie standardowe	6,96	6,21
	współczynnik zmienności	0,50	0,48
Agresja: wynik ogólny	średnia	86,04	69,00
	osób powyżej średniej	23	21
	osób poniżej średniej	17	19
	%	46,80	38,34
	odchylenie standardowe	12,9	32,01
	współczynnik zmienności	0,15	0,45

tylko starszych wiekiem – więźniów i studentów. W badaniach tych otrzymano podobne wyniki jakie uzyskano w prezentowanej pracy. Nie zaobserwowano większych różnic pomiędzy wymiarami agresji uzyskanych przez więźniów i studentów w porównaniu do prezentowanych wyników. Wyjątkiem są tutaj wymiary fizycznej agresji oraz podejrzliwości. Pozostałe różnice pomiędzy wymiarami agresji były bardzo niewielkie, najmniejsze zaś w przypadku „agresji pośredniej”.

W badanej przez nas grupie znaleźli się jedynie chłopcy. Spostrzeżenia innych autorów wskazują na to, że na poziom agresji u młodzieży i dzieci – w wieku 12–14 lat nie ma wpływu płeć. Zaobserwowano jednak różnicę, iż chłopcy i dziewczynki stosują raczej odmienne typy zachowań agresywnych [12]. Badacze wskazują jednak, że płeć męska obok innych może stanowić czynnik ryzyka dla późniejszych zaburzonych form zachowań [13].

Największe różnice pomiędzy badanymi populacjami wykazano w przypadku dwóch form agresji: agresji bezpośredniej i podejrzliwości. Pierwszy z tych wyników wydaje

się dość oczywisty. Chłopcy umieszczeni w Zakładzie Poprawczym często dopuścili się czynu agresywnego, stanowiącego przyczynę, z powodu której się w nim znaleźli. Głębszych przyczyn takiej sytuacji można upatrywać w środowisku rodzinnym badanych i braku pozytywnych wzorców zachowań. Dane uzyskane w naszych badaniach dla populacji wychowanków Zakładu Poprawczego okazały się potwierdzeniem przedstawionych powyżej przypuszczeń. Prawie 3/4 ankietowanych oceniło życie małżeńskie swoich rodziców jako konfliktowe i niezgodne. Może to powodować, że osoby z takich rodzin nie mają wyuczonego odruchu powstrzymywania agresji zarówno słownej, jak i fizycznej, ponieważ w środowisku rodzinnym zabrakło odpowiednich wzorców zachowań, dzięki którym dziecko nauczyłoby się opanowywać i minimalizować siłę pobudzenia do reakcji agresywnej spowodowanej bodźcem zewnętrznym. Według licznych badaczy nieprawidłowe wzorce zachowań rodzicielskich, surowe karanie, odrzucająca postawa rodzica wobec dziecka, stosowanie różnego rodzaju przemocy, zaniedbanie, stanowią czynniki zwiększonego

ryzka dla przyszłych zaburzonych form zachowania dziecka [12, 14, 15, 16, 17]. Również różnego rodzaju dysfunkcje w rodzinie jak alkoholizm oraz zachowania społeczne rodziców mogą być powiązane z problemami w zachowaniu młodzieży [12, 15, 17, 18]. Szukając źródeł zwiększonego poziomu agresji u młodych ludzi, którzy popadli w poważny konflikt z prawem należy również wziąć pod uwagę fakt ich społecznego pochodzenia oraz wykształcenia ich rodziców. Wykazano, że w społeczeństwie amerykańskim rodzice z niższych klas społecznych oczekują od swoich synów umiejętności walki fizycznej, podczas gdy rodzice z klasy wyższej – hamowania wszelkich form ekspresji agresji fizycznej. W badanych populacjach zauważono znaczące zróżnicowanie w poziomie wykształcenia rodziców. W populacji uczniów znaczącą przewagę mieli rodzice z wykształceniem co najmniej średnim, podczas gdy w drugiej zbiorowości prawie wyłącznie obserwowano rodziców z wykształceniem podstawowym i zawodowym zasadniczym. Może to nasuwać wniosek, że niski poziom wykształcenia rodziców ma wpływ na wyższy poziom agresji fizycznej tych dzieci.

Badania potwierdzają, że niski status socjoekonomiczny rodziny, w połączeniu z innymi negatywnymi czynnikami może odgrywać rolę w powstawaniu zaburzeń zachowania u dzieci. Natomiast wśród czynników chroniących wymienia się: dobre warunki ekonomiczne, zaplecze socjalne czy też ceniecie wartości akceptowanych społecznie [12, 16].

Analiza danych z wywiadu wykazała, że u większości badanej młodzieży, przebywającej w Zakładzie Poprawczym miała w swoim życiu przypadki i zachowania świadczące o dezadaptacji szkolnej, więcej niż połowa z nich miała trudności w nauce i powtarzała tę samą klasę przez dwa lata. Przypuszczalnie być może sytuacja powtarzania przez młodzież tej samej klasy i fakt bycia najstarszym w grupie rówieśniczej jest czynnikiem mogącym powodować frustrację, która znajduje swoje ujście w postaci zachowań agresywnych. Koresponduje to ze spostrzeżeniami, iż znacznie wyższy poziom agresji fizycznej jest u młodych ludzi, którzy powtarzali w szkole rok nauki [10]. Potwierdzają to także badania wskazujące istotne różnice między dziećmi, które mają problemy z nauką, a tymi bez tego rodzaju trudności. Dzieci z pierwszej grupy wykazują większe (choć jednak mieszczące się w granicach normy) symptomy depresji, niepokoju, mają także wyższy poziom agresji, nadpobudliwości oraz przestępczości w porównaniu z drugą grupą [19].

W grupie wychowanków ZP u wszystkich badanych rozpoznano występowanie mniej lub bardziej nasilonych zaburzeń zachowania. Jednostkowo stwierdzono obniżenie sprawności intelektualnej (pogranicze upośledzenia umysłowego), a także objawy zespołu pourazowego (encefalopatii pourazowej). Badania innych autorów potwierdzają, że w grupie młodzieży wykazującej różnego rodzaju zachowania społeczne częste są komplikacje przed- i okołoporodowe, jak również częściej nieco niższy iloraz inteligencji (II). Iloraz inteligencji wśród dzieci z zaburzeniami zachowania jest przeciętnie o 8 punktów niższy w porównaniu z dziećmi „nieprzestępczymi”. Ponadto niższy jest u nich II słowny niż wykonawczy, co potwierdza pewnego rodzaju trudności w nauce częściej występujące w tej grupie dzieci [12, 17, 18].

Komentując uzyskane w badaniach wyniki warto zwrócić jeszcze uwagę na fakt, że w populacji dzieci przebywających w Zakładzie Poprawczym znacznie więcej wolnego czasu spędzały one na oglądaniu telewizji i filmów video. Nie pytano w ankiecie o rodzaj oglądanych programów i filmów, ale można przypuszczać, że nie były to filmy ani programy przeznaczone dla dzieci, gdyż obecna telewizja nawet w programach informacyjnych bombarduje swoich widzów drastycznymi scenami i wiadomościami. Znajduje to potwierdzenie w badaniach innych autorów, które wykazały, że poziom agresji u mężczyzn często oglądających drastyczne programy informacyjne był znacznie wyższy niż u kobiet [2]. Można zatem w oparciu o uzyskane dane wysnuć przypuszczenie, że na większy poziom zachowań agresywnych w badanej populacji chłopców z Zakładu Poprawczego miał wpływ również dobór oglądanych przez nich programów telewizyjnych i filmów.

Optymistycznym, końcowym wnioskiem z przeprowadzonych badań jest fakt, że poziom poczucia winy w badanej populacji wychowanków Zakładu Poprawczego jest znacznie wyższy niż młodzieży w grupie kontrolnej. Może to oznaczać, że mają oni przekonanie czynienia złego i odczuwają z tego powodu wyrzuty sumienia. Fakt taki świadczy o potencjalnych możliwościach i gotowości badanych do poddania się działaniom resocjalizacyjnym. Jednak nie znajduje on pełnego potwierdzenia przy analizie dalszego postępowania wychowanków ZP po jego opuszczeniu. W większości przypadków w stosunkowo krótkim okresie czasu popadają oni powtórnie w konflikty z prawem. Można ten problem tłumaczyć dwojako, po pierwsze niedoskonałością obecnego systemu resocjalizacyjnego bądź też brakiem możliwości innego sposobu funkcjonowania w aktualnych uwarunkowaniach społecznych.

WNIOSKI

1. U wszystkich badanych chłopców z ZP (100%) pod względem psychopatologicznym stwierdzono występowanie zaburzeń zachowania o różnym nasileniu.
2. Poziom agresji w badanej grupie wychowanków ZP był wyższy, niż w przypadku grupy kontrolnej. Wychowankowie ZP osiągalni wyższe wyniki praktycznie w każdym czynniku skali agresji, przy czym były one największe dla agresji bezpośredniej i podejrzliwości, a najmniejsze dla agresji pośredniej.
3. Zwiększony poziom agresji może utrudniać dzieciom funkcjonowanie w środowisku szkolnym i rówieśniczym, co znajduje swoje odzwierciedlenie m.in. w trudnościach szkolnych. Te z kolei mogą przyczyniać się do eskalacji zachowań agresywnych.
4. Wysoki poziom agresji u badanych dzieci z ZP jest ewidentnie związany z sytuacją materialną ich rodzin. Aż 65% badanych oceniło sytuację materialną swojej rodziny jako złą lub bardzo złą. Trudne warunki finansowe, związane głównie z brakiem pracy rodziców oraz wtórne konflikty rodzinne mogą destrukcyjnie zaburzać proces kształtowania się osobowości młodego człowieka.
5. W grupie badanej odnotowano symptomatycznie wyższy poziom poczucia winy, co mogłoby wskazywać na fakt, że osoby te jednak rozumieją i zdają sobie sprawę z tego, że czynią zło.

PIŚMIENNICTWO

1. Hołyst B. Psychologia kryminalistyczna. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis; 2004.
2. Kuźma J, Szarota Z. Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Kraków: WSP; 1998.
3. Kurcz I. Motywacja: teoria i badania. Warszawa: PWN; 1972.
4. Zimbardo PG, Ruch FL. Psychologia i życie. Warszawa: PWN; 1997.
5. Hołyst B. Kryminologia. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN; 2000.
6. Skorny Z. Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się. Warszawa: PWN; 1968.
7. Sadowski B, Chmurzyński J. Biologiczne mechanizmy zachowania się. Warszawa: PWN; 1989.
8. Grochulska J. Reedukacja dzieci agresywnych. Warszawa: WSiP; 1982.
9. Pospiszyl K. Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży. Warszawa: PWN; 1997.
10. Sutherland E. The Psychology of Agression. New York-London: J. Wiley&Sons Inc.; 1989.
11. Wójcik D. Środowisko rodzinne a poziom agresywności młodzieży przestępczej i nie przestępczej. Warszawa: PWN; 1986.
12. Deater-Deckard K. Annotation: Recent Research Examining the Role of Peer Relationships in the Development of Psychopathology. J Child Psychol Psychiatry. 2001; 42 (5): 565–579.
13. Bassarath L. Conduct Disorder: A Biopsychosocial Review. Can J Psychiatry. 2001; 46 (7): 609–616.
14. Welsh R S. Severe Parental Punishment and Delinquency: A Developmental Theory. Journal of Clinical Child Psychology. 1976; 5 (1): 17–2.
15. Majchrzyk Z. Nieletni, młodociani, dorośli zabójcy i mordercy, gdzie kończy się norma a zaczyna patologia, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii; 2004.
16. Korolczuk A, Gadaś M, Namysłowska I. Postępowanie z agresywną młodzieżą. W: Meder J. red. Zachowania agresywne – przeciwdziałanie, leczenie. Kraków: Polskie Towarzystwo Psychiatryczne; 2007. s. 127–141.
17. Barnow S, Lucht M, Hamm A, John U, Freyberger H-J. The Relation of a Family History of Alcoholism, Obstetric Complications and Family Environment to Behavioral Problems among 154 Adolescents in Germany: Results from the Children of Alcoholics Study in Pomerania. European Addiction Research. 2004; 10 (1): 8–14.
18. Arseneault L, Tremblay RE, Boulerice B, Saucier J-F. Obstetrical Complications and Violent Delinquency: Testing Two Developmental Pathways. Child Dev. 2002; 73 (2): 496–508.
19. Greenham SL. Learning Disabilities and Psychosocial Adjustment: A Critical Review. Child Neuropsychology. 1999; 5 (3): 171–196.

Wpłynęło: 15.12.2008. Zrecenzowano: 22.12.2008. Przyjęto: 22.12.2008.

Adres: mgr Marta Strombek-Milczarek, Klinika Psychiatrii Dorosłych Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, Szpital im. J. Babińskiego, Oddział XI B, ul. Aleksandrowska 159, 91-229 Łódź, e-mail: marta.strombek@wp.pl